

Балалық шақтағы жағымды және жағымсыз факторлардың тұлға болып қалыптасуына әсер ету мәселесі

ЖАРИЯЛАНДЫ 27.05.2025	ТИРЕК СӨЗДЕР childhood, emotional abuse, family support, Motivation, personality development, positive and negative factors, psychological stability, socialization, әлеуметтену, балалық шақ, детство, жағымды және жағымсыз факторлар, Жұбанов университеті, мотивация, отбасылық қолдау, положительные и отрицательные факторы, психическое здоровье ребенка, психологиялық тұрақтылық., семейная поддержка, социализация, тұлғаның қалыптасуы, формирование личности, эмоционалдық зорлық, эмоциональное насилие	СІЛТЕМЕ https://bilimger.kz/180029/
---------------------------------	--	---

Сәкенова Әлемгүл Темірбекқызы, Унгарбаева Лана Асылбекқызы

Студент, «Психология және арнайы педагогика» кафедрасы,

«Қ.Жұбанов» Университеті, Қазақстан, Ақтөбе қаласы

Кусаметова Гульсум Кубжасаровна: ғылыми жетекші, педагогика ғылымдарының кандидаты.

«Қ.Жұбанов» Университеті, Қазақстан, Ақтөбе қаласы

Аңдатпа

Бұл мақалада тұлғаның қалыптасуына әсер ететін жағымды және жағымсыз факторлар кешенді түрде қарастырылады. Автор балалық шақтың адамның болашақ өмірінде шешуші рөл атқаратынын негізге ала отырып, отбасылық қолдау, қауіпсіз орта, білім беру, әлеуметтік байланыстар және эмоционалды қолдаудың маңызын талдайды. Сонымен қатар, отбасындағы келеңсіз жағдайлар, зорлық-зомбылық, махаббаттың жетіспеуі, кедейшілік және теріс әлеуметтік ықпал сынды жағымсыз факторлардың бала дамуына тигізетін зиянды әсері көрсетіледі. Мақалада тәрбиелік баланстың қажеттілігі, әлеуметтік теңсіздіктің салдары мен оны жеңілдету жолдары да сипатталған. Тақырыптың өзектілігі – қазіргі қоғамда балалардың психологиялық денсаулығы мен әлеуметтік бейімделу мәселесінің күн тәртібінде тұруымен байланысты. Бұл зерттеу ата-

аналарға, педагогтерге және әлеуметтік қызметкерлерге бала тәрбиесінде дұрыс бағдар беруге арналған.

Түйін сөздер: тұлғаның қалыптасуы, балалық шақ, жағымды және жағымсыз факторлар, отбасылық қолдау, психологиялық тұрақтылық, эмоционалды зорлық, әлеуметтену, мотивация

Аннотация

В статье рассматриваются ключевые положительные и отрицательные факторы, влияющие на формирование личности ребенка. Автор акцентирует внимание на решающей роли детства в становлении характера и психоэмоционального состояния индивида. Описаны такие положительные факторы, как любовь и поддержка в семье, безопасная среда, качественное образование и социальные связи. Особое внимание уделено негативным влияниям — семейным конфликтам, насилию, бедности и социальной изоляции. Актуальность темы обусловлена необходимостью повышения осведомлённости общества о важности ранней поддержки ребёнка для его гармоничного развития и социальной адаптации. Материал будет полезен родителям, педагогам и специалистам по социальной работе.

Ключевые слова: формирование личности, детство, положительные и отрицательные факторы, семейная поддержка, эмоциональное насилие, психическое здоровье ребенка, социализация, мотивация

Abstract

This article explores the key positive and negative factors that influence personality development in childhood — a critical period for shaping an individual's character and behavior. The author emphasizes the importance of family support, a safe and stable environment, quality education, and positive social interactions in fostering healthy growth. In contrast, the paper also highlights the harmful effects of adverse experiences such as family conflict, abuse, lack of affection, poverty, and negative social influences. The relevance of the topic lies in the increasing societal need to ensure children's psychological well-being and social adaptation. This study provides valuable insights for parents, educators, and social workers aiming to support children through constructive environments and balanced upbringing.

English keywords: personality development, childhood, positive and negative factors, family support, psychological stability, emotional abuse, socialization, motivation

Тұлғаның қалыптасуы – күрделі және көпқырлы процесс. Балалық шақ – жеке тұлғаның негізгі қасиеттері мен мінезінің қалыптасатын кезеңі. Бұл кезеңде қоршаған орта, отбасы, әлеуметтік қатынастар, тәрбие және мәдени құндылықтар сияқты көптеген факторлар шешуші рөл атқарады. Оларды екі негізгі топқа бөлуге болады:

жағымды (оң) және жағымсыз (теріс) факторлар.

Жағымды факторлар баланың үйлесімді дамуына, әлеуметтенуіне және болашақта табысты тұлға болып қалыптасуына ықпал етеді. Оларға мыналар жатады:

Отбасындағы сүйіспеншілік пен қолдау – баланың тұлғалық қалыптасуындағы ең маңызды факторлардың бірі. Ата-ананың махаббаты мен мейірімі баланың психологиялық тұрақтылығын қамтамасыз етеді, өзін-өзі бағалауын және сенімділігін арттырады. Баланың эмоционалдық әл-ауқаты отбасындағы қарым-қатынастың сапасына тікелей байланысты. Егер ата-ана баласына көңіл бөліп, оны түсінуге тырысса, бала өзіне сенімді және айналасындағы адамдармен оң қарым-қатынас орнатуға қабілетті болады. Мұндай ортада өскен балалар өз эмоцияларын еркін білдіре алады, қиын жағдайларда психологиялық тұрғыдан тұрақты болып, өмірлік мәселелерді шешуде белсенділік танытады [1].

Қауіпсіз және тұрақты орта – баланың еркін дамуына мүмкіндік беретін негізгі шарттардың бірі. Физикалық және эмоционалдық қауіпсіздік баланың өзін еркін сезінуіне, жаңа нәрселерді зерттеп, оқып-үйренуіне ықпал етеді. Егер бала тұрақты ортада өссе, онда оның психикасы берік болып қалыптасады, өмірлік қиындықтарға төзімділігі жоғары болады. Керісінше, қорқыныш пен тұрақсыздық жағдайында өскен балаларда күйзеліс деңгейі жоғарылап, эмоционалдық тұрақсыздық пайда болуы мүмкін. Осы себепті, ата-аналар мен тәрбиешілер балаларға сенімді және қауіпсіз орта қалыптастыруға ерекше назар аударуы керек.

Сапалы білім беру мен зияткерлік даму – баланың ойлау қабілетін, логикалық дағдыларын жетілдірудің негізгі тәсілдерінің бірі. Білім беру жүйесі тек академиялық білім беріп қана қоймай, баланың шығармашылық және сыни ойлау дағдыларын дамытуға бағытталуы қажет. Баланың оқу процесіне деген қызығушылығын арттыру үшін мұғалімдер мен ата-аналар оқытудың интерактивті әдістерін қолданғаны дұрыс. Сонымен қатар, баланың интеллектуалдық дамуы үшін кітап оқу мәдениетін қалыптастыру, ғылыми-зерттеу жұмыстарымен айналысу, әртүрлі танымдық ойындарға қатысу маңызды. Егер бала жақсы білім алуға мүмкіндік алса, ол болашақта өз мүмкіндіктерін барынша пайдаланып, кәсіби және жеке өмірде табысқа жетуге бейім болады.

Позитивті әлеуметтік байланыстар – баланың тұлғалық және психологиялық дамуы үшін маңызды факторлардың бірі. Достарымен және ересектермен жақсы қарым-қатынас жасау балаға әлеуметтік дағдыларды үйренуге және қоғамда өз орнын табуға көмектеседі. Баланың қоршаған ортамен өзара қарым-қатынасы оның коммуникативті дағдыларын, эмпатиясын және сенімділігін қалыптастырады. Достары мен жақын адамдарының қолдауы балаға өз эмоцияларын ашық білдіруге, өз пікірін еркін айтуға және жан-жақты дамуға мүмкіндік береді. Егер бала позитивті ортада өссе, ол

болашақта өзгелермен тез тіл табысатын, әлеуметтік жауапкершілігі жоғары тұлға болып қалыптасады.

Эмоционалды қолдау мен мотивация – баланың өзін-өзі бағалауы мен сенімділігін арттырудың негізгі жолдарының бірі. Баланы мадақтау, оның жетістіктерін мойындау және дамытуға мүмкіндік беру оның бойындағы қабілеттердің ашылуына септігін тигізеді. Бала өз әрекеттері мен жетістіктері үшін марапатталған сайын, оның өзін-өзі бағалауы нығая түседі, әрі жаңа мақсаттарға жетуге деген ынтасы артады. Эмоционалды қолдау әсіресе сәтсіздіктер кезінде маңызды рөл атқарады. Егер ата-аналар мен мұғалімдер баланың қателіктеріне түсіністікпен қарап, оны ынталандырып отырса, бала өзін қауіпсіз сезініп, қиындықтарға төзімділік танытады.

Керісінше, жағымсыз факторлар баланың психологиялық жағдайына, мінез-құлқына және болашақ өміріне теріс ықпал етуі мүмкін.

Отбасындағы келеңсіз жағдайлар – баланың психологиялық саулығына және тұлғалық дамуына айтарлықтай теріс әсер ететін факторлардың бірі. Ата-ананың ажырасуы, жанжалдар, тұрмыстық зорлық-зомбылық баланың психологиялық күйзелісіне әкеледі. Мұндай ортада өскен балалар тұрақсыздықты, қорқынышты және эмоционалды қысымды сезінеді. Ата-аналардың жиі ұрысуы немесе бір-біріне деген құрметтің болмауы баланың эмоционалды жағдайына кері әсерін тигізіп, сенімсіздік, үрей және жалғыздық сезімдерін тудырады. Кейбір балалар осындай отбасылық мәселелерден кейін тұйық болып, өзгелерге сенбеуді үйренеді, ал кейбіреулері агрессивті мінез-құлық көрсете бастайды. Ата-ананың ажырасуы да бала үшін үлкен психологиялық сынақ болып табылады, себебі ол өзінің қай ата-анасына жақын болуы керектігін шешуге мәжбүр болуы мүмкін немесе өзін кінәлі сезінеді [2].

Эмоционалды және физикалық зорлық-зомбылық – баланың тұлғалық қалыптасуына ең үлкен зиян келтіретін факторлардың бірі. Агрессия мен зорлық-зомбылыққа ұшыраған балалардың өзін-өзі бағалауы төмендейді, олар сенімсіз, тұйық немесе агрессивті болуы мүмкін. Физикалық зорлық-зомбылық баланың денсаулығына зиян келтірсе, эмоционалды қысым оның психологиялық жағдайын бұзады. Мұндай ортада өскен балалар көбінесе өздерін қорғансыз сезінеді және айналасындағы адамдарға сенуден қалады. Кейбіреулері болашақта өз ортасына да осындай қатыгездікпен қарауы мүмкін, яғни зорлық-зомбылық көрген балалар өздері де агрессорға айналуы ықтимал. Сонымен қатар, зорлық-зомбылыққа ұшыраған балалардың оқу үлгерімі төмендейді, өйткені олар үнемі үрей, күйзеліс және мазасыздық жағдайында болады.

Махаббат пен қолдаудың жетіспеуі – баланың психологиялық тұрақсыздығына және өмірге деген көзқарасының өзгеруіне алып келетін маңызды факторлардың бірі. Ата-ананың назарынан тыс қалған немесе эмоционалды жылулық көрмеген балалар көбіне күйзеліске бейім, сенімсіздік пен жалғыздық сезімін бастан кешіреді. Мұндай балалар

ата-анасының махаббатын сезінбегендіктен, өздерін керексіз сезінуі мүмкін. Кейбір жағдайларда олар өз эмоцияларын ішке сақтап, қоғамнан оқшауланады, ал кейбіреулері керісінше, өзгелердің назарын аудару үшін тәртіпсіздік жасауға, негативті әрекеттерге баруға бейім болады. Эмоционалды қолдау көрмеген балалар өздерін бағаламай, өз күштеріне сенімсіз болуы мүмкін, бұл олардың болашақтағы жеке және кәсіби өміріне теріс әсерін тигізеді. Сондықтан ата-аналар мен жақындарының балаға эмоционалды қолдау көрсетуі, оны тыңдап, түсінуі өте маңызды.

Тәрбиедегі шектен шыққан қаталдық немесе еркелету – баланың мінез-құлқы мен болашақ өміріне елеулі әсер ететін маңызды факторлардың бірі. Шектен тыс қатаң тәрбие балада қорқыныш сезімін тудырады, өз пікірін ашық айтуға мүмкіндік бермейді және өзіне деген сенімділікті төмендетеді. Мұндай балалар көбіне ішкі күйзеліс пен мазасыздықты бастан кешіреді, ата-анасына ашық сенім арта алмайды және өздерін еркін сезінбейді. Сонымен қатар, шамадан тыс еркелету баланың жауапкершілікті сезіну қабілетін әлсіретіп, оның шынайы өмірдің қиындықтарына дайын болмауына алып келеді. Өте еркелеп өскен балалар өз қалауларының әрдайым орындалатынына сенеді және кез келген жағдайда қиындықтарды өз бетінше шешуге дағдыланбайды. Осылайша, тәрбиеде балансты сақтау маңызды, яғни балаға мейірімділік пен талап қоюшылықтың үйлесімді мөлшерін беру қажет.

Кедейшілік пен әлеуметтік теңсіздік – баланың физикалық және психологиялық дамуына, білім алуына және болашақ мүмкіндіктеріне айтарлықтай кері әсерін тигізетін фактор. Экономикалық қиындықтар отбасын қаржылық тұрғыдан ғана емес, психологиялық тұрғыдан да күйзеліске ұшыратады. Кедейлікте өскен балалар қажетті білім беру ресурстарына, сапалы медициналық көмекке және қосымша дамуға арналған мүмкіндіктерге қол жеткізе алмайды. Бұл олардың өз қатарластарымен тең деңгейде білім алуына, дамуына және болашақта бәсекеге қабілетті болуына кедергі келтіреді. Сонымен қатар, материалдық тапшылық баланың өзін төмен сезінуіне, өз болашағына сенімсіздікпен қарауына және қоғамда шеттетілгенін сезінуіне себеп болуы мүмкін. Осы мәселені шешу үшін мемлекет пен қоғам әлеуметтік әлсіз топтарды қолдауға бағытталған бағдарламалар әзірлеуі қажет.

Нашар орта және теріс әлеуметтік ықпал – баланың мінез-құлқын қалыптастыратын маңызды факторлардың бірі. Антиәлеуметтік ортада өскен балалар қылмысқа, есірткіге, зиянды әдеттерге бейім болуы мүмкін. Егер бала жағымсыз ортада өссе, оның өмірлік құндылықтары мен моральдық нормалары да сол ортаға сәйкес қалыптасады. Қылмысқа бейім, құқық бұзушылықты қалыпты жағдай ретінде қабылдайтын адамдармен араласу баланы да осы жолға итермелеуі ықтимал. Сонымен қатар, теріс ортада өскен балаларда агрессивтілік, заңға бағынбаушылық және қоғамға қарсы көзқарастар қалыптасуы мүмкін. Мұндай жағдайлардың алдын алу үшін балаларға қолайлы әлеуметтік орта құру, оларды спорттық және мәдени іс-шараларға тарту, өмірлік

маңызы бар дағдыларды дамыту маңызды.

Мотивация мен қызығушылықтың болмауы – баланың өз әлеуетін толықтай іске асыруына кедергі келтіретін негізгі факторлардың бірі. Отбасындағы қолдаудың жетіспеушілігі немесе мектептегі сәтсіздіктер баланың өзін-өзі дамытудан бас тартуына әкеледі. Егер бала өз жетістіктерін бағалайтын және оны ынталандыратын ата-аналар мен мұғалімдердің қолдауын сезінбесе, ол өзінің қабілеттеріне күмән келтіруі мүмкін. Сондай-ақ, оқу үлгерімінің төмен болуы, мұғалімдер мен ата-аналар тарапынан сынға көп ұшырау баланың өзін кем сезінуіне және білім алуға деген ынтасының жоғалуына әкеледі. Баланың қызығушылығын арттыру үшін оның жетістіктерін мадақтап, табысты адамдардың мысалдарын көрсету, өз қабілеттерін ашуға мүмкіндік беру және оның қызығушылықтары мен таланттарын дамытуға жағдай жасау қажет. Егер бала мотивация мен қолдауды сезінсе, ол жаңа білім алуға, өзін дамытуға және өмірде табысқа жетуге ұмтылады.

Бұл факторлар баланың тұлғалық дамуын тежеп, оның эмоционалды тұрақсыз, сенімсіз, агрессивті немесе тұйық болып өсуіне себеп болуы мүмкін.

Дене тәрбиесі мен салауатты өмір салты – баланың физикалық және психологиялық дамуына оң әсер ететін маңызды аспектілердің бірі. Физикалық белсенділік баланың денсаулығын нығайтып қана қоймай, тәртіп пен жауапкершілікті қалыптастырады. Дене жаттығулары мен спортқа қатысу баланың дене қимылдарының үйлесімділігін дамытып, оның төзімділігін арттырады. Сонымен қатар, спорт баланың өзіне деген сенімділігін нығайтып, өзін-өзі бақылау қабілетін жақсартады. Белсенді өмір салтын ұстанатын балалар көбіне тәртіпті, мақсатқа ұмтылғыш және еңбекқор болып өседі. Сондықтан баланың күнделікті өміріне дене шынықтыруды енгізу – оның болашақта денсаулығы мықты, жігерлі және табанды тұлға болып қалыптасуына ықпал етеді.

Бұл факторлар баланың сенімді, жауапты, әлеуметтік бейімделген және психологиялық тұрақты тұлға болып өсуіне ықпал етеді. Жағымды және жағымсыз факторлар бір-бірімен тығыз байланысты және баланың тұлғалық қалыптасуында өзара ықпал етеді. Кейбір жағдайларда жағымды факторлар баланың қиындықтарды жеңіп, дамуына көмектесе алады. Мысалы, отбасы қолдауы бар бала әлеуметтік теңсіздікке қарамастан табысқа жете алады. Егер ата-аналар балаға сенім білдіріп, оның дамуына жағдай жасаса, кедейшілік немесе басқа да әлеуметтік қиындықтар оған кедергі болмауы мүмкін. Мұндай балалар қиындықтарға төзімді болып, өмірде өз мақсатына жетуге ұмтылады. Сонымен қатар, жақсы білім беру жүйесі мен білікті мұғалімдердің қолдауы әлеуметтік жағдайы төмен балалардың болашағына оң ықпал етіп, олардың табысқа жетуіне көмектесе алады.

Сонымен қатар, кейбір жағымсыз факторлар, егер олар ұзақ уақытқа созылса, баланың психикалық денсаулығына орны толмас зиян келтіруі мүмкін. Мысалы, ата-

ананың қамқорлығынан тыс қалған немесе тұрақты стресс жағдайында өмір сүрген бала өзіне деген сенімін жоғалтып, күйзеліске түсуі мүмкін. Эмоционалды және физикалық зорлық-зомбылық көрген балаларда қорқыныш, үрей, агрессивтілік немесе керісінше, тұйықтық секілді мінез-құлық ерекшеліктері қалыптасады. Егер мұндай жағдайлар дер кезінде шешілмесе, баланың ересек өмірінде психологиялық проблемаларға ұшырау қаупі жоғарылайды.

Осылайша, жағымды факторлар теріс әсерлерді жеңілдетіп, баланың дамуына мүмкіндік бере алады, ал жағымсыз факторлар ұзақ мерзімді зиян келтіріп, оның болашағына кері ықпал етуі мүмкін. Сондықтан бала тәрбиесінде жағымды факторларды күшейтіп, теріс ықпалдарды барынша азайту өте маңызды. Бұл ата-аналар, мұғалімдер және қоғам үшін ортақ жауапкершілік болып табылады.

Әлеуметтік жағдайды жақсарту – баланың толыққанды дамуына әлеуметтік жағдайдың әсері зор. Көпбалалы және әлеуметтік аз қамтылған отбасыларға көмек көрсету, балалар үшін қауіпсіз орта қалыптастыру, ауытқушылық мінез-құлық белгілері бар балалармен арнайы жұмыс жүргізу – бұл болашақта әлеуметтік теңсіздікті азайтып, балалардың мүмкіндіктерін кеңейтуге ықпал етеді. Мұндай отбасылар үшін қолжетімді білім беру, тегін үйірмелер мен спорт секцияларын ұйымдастыру, әлеуметтік жәрдемақылар мен материалдық қолдау көрсету қажет. Сонымен қатар, тұрмысы төмен отбасылардан шыққан балаларды мектептен тыс іс-шараларға тарту арқылы олардың әлеуметтенуін жақсартуға болады [3].

Қортындылай келе, тұлғаның қалыптасуы – бұл тек биологиялық немесе психологиялық үдеріс қана емес, сонымен қатар әлеуметтік, мәдени және тәрбиелік ықпалдардың біртұтас жүйесі. Балалық шақта қалыптасқан орта, ата-аналық қатынас, білім беру сапасы мен әлеуметтік байланыстар баланың бүкіл өмірлік бағытына тікелей әсер етеді. Бұл мақалада талданған жағымды факторлар — сүйіспеншілікке толы отбасы, қауіпсіз орта, сапалы білім мен эмоционалды қолдау — баланың әлеуетін толық ашуға мүмкіндік берсе, керісінше, жағымсыз факторлар — зорлық-зомбылық, немқұрайлық, кедейшілік пен әлеуметтік оқшаулану — оның дамуын тежеп, теріс мінез-құлықтың қалыптасуына себеп болуы мүмкін. Қоғамның болашағы — бүгінгі баланың жан-жақты, үйлесімді дамуына тікелей байланысты. Сондықтан ата-ана, мұғалім, әлеуметтік қызметкер мен мемлекет арасындағы өзара әрекет пен қолдау жүйесін күшейту – кезек күттірмейтін мәселе. Әсіресе, әлеуметтік осал топтардан шыққан балалардың қажеттіліктеріне көңіл бөліп, олар үшін тең мүмкіндік жасау — әділетті және инклюзивті қоғам құрудың алғышарты.

Осы орайда, әрбір баланың психологиялық қауіпсіздігін, рухани әл-ауқатын қамтамасыз ету – тек бір отбасының емес, бүкіл қоғамның ортақ міндеті. Жағымды тәрбиелік және әлеуметтік факторлар арқылы баланың табысты, сенімді, жауапты және бәсекеге қабілетті тұлға болып қалыптасуына жол ашылады.

Қолданылған әдебиеттер:

1. Раттер М. *Помощь трудным детям*. М.: Институт Общегуманитарных Исследований. 2017 432 с.
2. Соловьева Е. А. *Психология семьи и семейное воспитание*. М.: Юрайт-Восток, 2021 256 с.
3. Урунтаева Г. А. *Детская психология. Учебник*. М.: ИНФРА-М, 2021. 372 с.

ҚМ АА Күәлік нөмірі: **KZ45VPY00102718** — ҚР Мәдениет және Ақпарат министрлігі

© 2026 **Bilimger.kz** Ақпараттық-танымдық білім порталы. Барлық мазмұн авторлық құқықпен қорғалған.